

GIORGIO GRASSI, arquitecte

De l'arquitectura considerada com un art racional

Per Carmen Aranegui i Marc Borràs

Fotos G. Grassi: M.A. Gómez

El seu nom va associat, per aquestes terres, al d'un projecte que va alçar bona cosa de polèmica: la restauració i rehabilitació del teatre romà de Sagunt. Una polèmica que ell considera excessiva, però que tampoc no li resulta estranya. “Tant de bo es discutiren d'altres projectes la meitat del que s'ha discutit aquest”. Això sí, ell està acostumat a discutir en el terreny de la lògica arquitectònica, no en l'arena de les posicions polítiques més o menys atrabiliàries. Perquè per a Giorgio Grassi l'arquitectura és, abans que qualsevol altra cosa, “un ofici”. Un ofici que ha de respondre qüestions —demandes— pràctiques, sense concessions al gust ni a les contingències de cada moment, que “ni expliquen ni aporten res”. Tot això s'aprecia a bastament en l'acabat de les seues obres i projectes, que sempre eviten un element tan important per a d'altres artistes com és la decoració. “L'arqui-

tecte —diu Grassi amb un cert to admonitor— no s'ha de distraure pensant en qüestions com ara «bell» o «horrible». Perquè, com a arquitecte, Grassi se sent, més que hereu, continuador d'una tradició, de la tradició del que ell considera la *bona* arquitectura: aquella que ofereix les millors solucions constructives a cada demanda concreta, “la resta només n'és una conseqüència”. El que potser quasi ningú no sap és que el primer projecte d'aquest *polèmic* arquitecte, que va nàixer a Milà ara fa cinquanta-nou anys, foren uns senzills habitatges unifamiliars adossats. De totes maneres, Grassi no ha estat un arquitecte prolífic. Després de graduar-se en la Universitat de la seua ciutat ha exercit, sobretot, la docència. I no per voluntat expressa precisament, sinó perquè, com ell mateix confessa, la seua generació ha tingut una experiència professional tardana. El mercat estava copsat. Gràcies a això, però, podem beneficiar-nos de la seua aportació teòrica. Un llegat que es tradueix en nombrosos articles dispersats per les revistes especialitzades i en tres llibres, en els que defensa que l'arquitectura és —o hauria de ser— una activitat que s'ha d'atenir a les regles de la lògica. I és que, per a Grassi, l'arquitecte ha de ser, per damunt de tot, un artista racional.

GIORGIO GRASSI, arquitecte

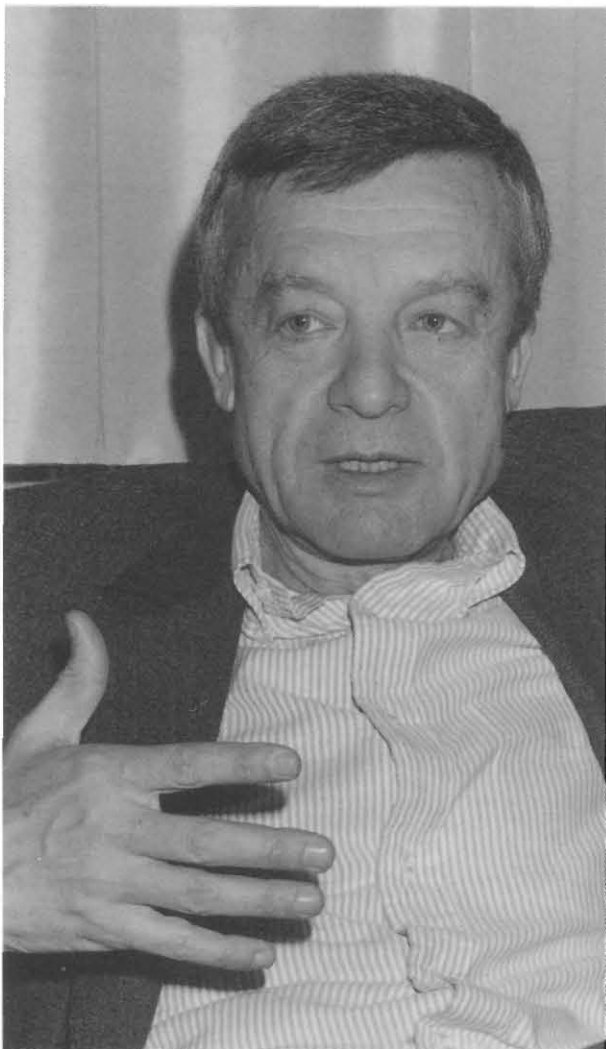
" En arquitectura només existeix un model: la casa. El carrer, l'edifici públic, la plaça, etc., reponen a la mateixa finalitat. S'han de fer com es fa una casa"

Habitatge unifamiliar a la vora del llac Iseo, Vello di Marone, Itàlia. Grassi / Gavazzeni 1962.

GIORGIO GRASSI, arquitecte

La restauració i rehabilitació del teatre romà de Sagunt no és, ni de bon tros, el primer projecte d'aquestes característiques que Giorgio Grassi ha realitzat al nostre país. El 1983 va restaurar i habilitar l'Almudí de Xàtiva com a museu municipal i va restituir el Bellveret d'aquella ciutat. Ambdós projectes, realitzats conjuntament amb Manuel Portaceli, no van merèixer tanta atenció com el primer, encara que segueixen també les línies mestres del seu pensament. L'experiència de Grassi amb les construccions més o menys periclitades arranxa del 1980, quan va restaurar i ampliar el castell de Fagnano Olona, a la ciutat italiana de Varese, com a seu municipal. El centre històric i l'església parro-

quial de Teora en Avellino o el *Prinz Albrecht Palais*, a Berlín, són altres projectes rehabilitadors on s'ha deixat notar la mà i les maneres d'aquest arquitecte milanès. Tanmateix, Grassi no s'ha circumscrit exclusivament als projectes sobre construccions pretèrites: escoles, residències, biblioteques, habitatges o pavellons són alguns exemples de la seua tasca arquitectònica.

Una tasca, però, molt tardana. Perquè, sobretot, l'activitat de Grassi s'ha centrat —forçosament però no per això displicentment— a la docència i l'especulació teòrica. Una especulació que s'aplega, sobretot, a tres llibres: *La construcción lógica de la arquitectura* (trad. Barcelona, 1979), *La arquitectura como oficio y otros escritos* (trad. Barcelona, 1979) i, darrerament, *Architettura, lingua morta* (Milano, 1988). Tres títols sobradament indicatius de la concepció i les idees d'aquest professor de Composició Arquitectònica al Politènic de Milà, una assignatura que, com ell mateix assegura, "li va com anell al dit". Fins al 20 de març, hom pot acostar-se a l'IVAM per veure una exposició de les seues obres i projectes (des de 1962 fins a 1993) que, amb tota cura, li ha preparat el centre valencià d'art modern. Una obra escassa però que tradueix suficientment les idees sobre el que és —o, almenys, hauria de ser— l'arquitectura. I no és difícil adonar-se'n ràpidament de la salut i consistència que tenen les idees d'aquest vell professor, que es confessa cansat, al qui encara li queden ganes, sobretot, de construir més. "Ja he tingut massa temps per estudiar i teoritzar", contundeix.

Vosté considera l'arquitectura com un *continuum*, com una mena de diàleg entre les experiències passades i les necessitats presents. Aquesta és una qüestió recurrent en el seu pensament. Teòricament, almenys. Però, i en la pràctica? Com es realitza la traducció tècnica d'aquesta preconcepció teòrica?

L'arquitectura és, per definició, unitària. Un arquitecte sempre treballa amb els elements que són propis dels seus temps, amb les solucions que els seus temps possibiliten. Però l'arquitecte pot —o ho hauria de fer— aprofitar també com a experiència les diferents solucions formals que s'han donat al llarg de la història, ha de treballar amb elles i sobre elles. És una qüestió, efectivament, recurrent. I és així com s'estableix aqueix diàleg, és així com es tradueix a la pràctica.

GIORGIO GRASSI, arquitecte

Però aquestes solucions formals han desembocat la majoria de les vegades en tipus arquitectònics, vàlids especialment en un context cronològic i espacial ben concret. Com traslladar-los, doncs? Com beneficiar-se'n ara?

En primer lloc, cal tenir en compte que mai no podem parlar de l'Arquitectura, d'una única arquitectura amb majúscules, sinó de *les* arquitectures, de les solucions que hom ha donat als problemes inherents a la pràctica arquitectònica. Tots els diversos tipus arquitectònics són precisament això: respostes generals i omnicomprensives de qüestions concretes. O millor, de la qüestió nuclear: la de l'espai. Com definir, com delimitar un espai per a representar teatre o per a passejar —això, en el fons, és més subsidiari— atenent els condicionaments tècnics o socio-culturals de cada moment. El tipus arquitectònic és quasibé com una llei natural: no hi ha cap altra possibilitat, és la millor resposta que s'ha donat al problema concret. Òbviament, l'arquitectura no és cap producte natural, sinó ben artificiosos. Però és en aquest sentit que cal beneficiar-se de l'experiència, de la tradició: tot fixant-nos en la solució que ells hi donaren a un o altre problema. Més que no en el seu resultat formal, és en el plantejament i la resolució de la sempiterna tensió entre un problema concret i la seua solució arquitectònica que cal parar esment. No es tracta de traslladar o reaprofitar les formes, sinó d'estudiar detingudament i beneficiar-se de les solucions que l'experiència arquitectònica ha donat a uns problemes més o menys constants.

Però hi ha tipus arquitectònics més fixos que no altres, menys, diguem-ne, profitosos. El teatre romà, per exemple...

És que l'arquitectura romana és un cas bastant particular: era un mitjà per racionalitzar el territori. Una racionalització que l'Imperi demandava, clar. La qual cosa va reforçar l'esquematisme de les solucions. D'altra banda, cal tenir en compte que el teatre romà ha estat una experiència bastant curta en el temps. I això potser també ha coadjuvat a esquematitzar el tipus del teatre romà: no ha hagut de medir-se amb el temps, no li ha calgut evolucionar. Tot plegat ha fet possible que haja restat un tipus arquitectònic més o menys immutable. I també, és clar, el teatre tenia una funció, una utilitat, molt precisa, cosa que els va fer ràpidament anacrònics en desaparèixer la seua funcionalitat. Perquè la bellesa de l'arquitectura romana rau precisament en el fet que representa clarament els ideals de la societat. Coincidia quasi a la perfecció la utopia de ciutat amb la ciutat real, per exemple.

Vosté té una concepció molt peculiar de les restes arquitectòniques. Afirmar que el procediment consisteix a considerar les ruïnes com a punt d'arribada més que no de partença...

No, més que no el procediment, aquest n'és el resultat. És el que m'ha passat a mi, particularment: les restes arquitectòniques preexistents han acabat essent accessòries. Si bé sempre he partit d'uns estudis històrics el més precisos possibles, ha acabat esdevenint això, perquè, al capdavall, el que he fet ha estat tornar a atorgar-li funcionalitat —quasi sempre diferent a la que tenia o per a la

que fou creat— al monument que es pretenia restaurar. I això fa que els elements preexistents s'hi supediten a aquesta nova funcionalitat, encara que, al mateix temps, també la condicionen. Aquesta tensió entre l'antiga i la moderna funció esdevé un nou problema, condicionant i agulló alhora de la tasca de l'arquitecte, que no és altra que aportar-hi una solució. *La solució.*

"El que faig és tornar a atorgar-li funcionalitat — quasi sempre diferent a la que tenia — al monument que s'ha de restaurar. Així, els elements preexistents se supediten a la nova funcionalitat, encara que també la condicionen. Aquesta tensió entre l'antiga i la moderna funció esdevé un nou problema, condicionat i agulló de la tasca de l'arquitecte, que no és altra que aportar-hi una solució.

La solució."

GIORGIO GRASSI, arquitecte

Aleshores, no estarà massa d'acord amb les tendències restauradores en ús, que només pretenen netejar, conservar i consolidar les restes amb la mínima intervenció possible o, si no hi ha més remei que fer-les, amb intervencions el més reversibles possible...

Jo pense que l'Arqueologia, o, en general, totes les disciplines implicades en la restauració i conservació de l'arquitectura, també han d'enfrontar-se amb aquestes qüestions, perquè són qüestions importants. Tot no ha de consistir només a netejar, a ordenar les ruïnes, a mantenir-les en un estat de saludable consistència. Han d'anar més enllà. Cal anar-hi. Si no, no es fa sinó postergar els problemes, no resoldre'ls.

¿I no li creen cap entrebanc aquestes concepcions una mica a contracorrent?

No. El que passa és que sembla que el que jo faig és l'estrany i que la resta és el normal. I això no és així. Els nous edificis sí que són estranys, perquè ni es plantegen cap problema ni, evidentment, el resolen amb cap solució. Si hom mira la majoria dels edificis actuals se n'adonà ràpidament que resulta molt difícil explicar-se perquè ho han fet així i no d'una qualsevol altra manera possible. I resulta difícil saber quins són els seus paràmetres racionals perquè, senzillament, no existeix cap rerefons racional. A tot estirar, només són concessions al gust del moment.

I vosté és poc partidari del gust com a patró mesura del quefer de l'arquitecte...

Poc no, gens. El gust —no només en l'arquitectura sinó en qualsevol treball seriós— és un judici inacceptable, una vara de medir les coses poc justa, perquè és una cosa absolutament contingent, no serveix per a res ni afegeix res a l'obra en si. Ni en la discussió sobre l'obra pot aclarir res. Potser, això sí, aclaresca més coses sobre la psique de la persona que professa un o altre gust que sobre el monument en qüestió. Però avui dia sembla que és l'única manera d'enfrontar-se a la realitat. És una cosa bastant pueril que acaba rebaixant la qualitat de l'obra o del que es discuteix: «m'agrada o no m'agrada». No hi ha reflexió ni raonament ací, perquè no cal discutir més enllà del gust. Sobre gustos, ja ho diu la parèmia, no hi ha res escrit. Ni pot haver-hi. A mi, realment, no m'ha interessat de fer mai una obra bonica, que agrade.

Entre d'altres coses, perquè considere que el meu treball com a arquitecte no consisteix a aportar novetats més o menys agradoses.

Però, ¿no creu que el seu discurs sona un poc massa corporativista, evitant sempre les ingerències extrarquitectòniques en la tasca de l'arquitecte? Vosté parla com a arquitecte, com a persona que fa, però ¿no s'oblida del punt de vista del que, només, hi veu?

No, no crec que es tracte d'un discurs corporativista. Crec que cal entendre la naturalesa pròpia d'una qualsevol activitat humana, però no necessàriament això ha de ser titllat de corporatiu. A mi, el que m'interessa és el

"El gust —no només en l'arquitectura sinó en qualsevol treball seriós— és un judici inacceptable, una vara de medir les coses poc justa. És una cosa bastant pueril que acaba rebaixant la qualitat de l'obra"

producte i, com a part activa que sóc, hi veig les coses des del punt de vista del que fa. Però el que fa també conviu amb l'estat de coses que li pertoca, amb el seu context social i polític, és un home polític com la resta, com els que veuen. L'únic que passa és que és arquitecte. Res més.

Precisament vosté ha patit bona cosa d'ingerències polítiques en el seu darrer projecte sobre el teatre romà de Sagunt.

Les ingerències polítiques estant implícites en qualsevol projecte, no les pots evitar. L'arquitectura, per la seua naturalesa, ha de respondre a problemes pràctics, immediats, plantejats pel seu temps. En aquest sentit, l'arquitectura és cent per cent un projecte polític. Però aquestes són les condicions i els problemes de l'arquitectura, la seua *raison d'être*.

Les paraules escrites

«És molt més clar i elegant el que un escriu que allò que encara pot pouar d'una memòria, com la meua, molt fluixa i gasta-da ja», protesta Grassi al final de l'entrevista quan insistim sobre les qüestions teòriques que defineixen la seua cosmovisió de l'arquitectura. «Ara m'agradaria dedicar-me sobretot a l'aplicació tècnica i pràctica de tot el que he anat dient. Ja he escrit, potser, massa». I, efectivament, la seua obra és nombrosa, densa i suficientment explícita. Deixem, doncs, que siguen les paraules escrites les que acaben de conformar el paisatge intel·lectual d'aquest ja sexagenari arquitecte.

El model

«En arquitectura només existeix un model: "la casa" (...). La casa, el carrer, l'edifici públic, la plaça, etc. responen a la mateixa finalitat. Això significa que s'ha de fer un carrer, un edifici públic, una plaça, etc. com es fa una casa (adequació a la vida quotidiana és l'única qualitat necessària).»

Scegliersi dei maestri: K.F.Schinkel

Tradicció vs. modernitat

«(...) l'arquitectura contemporània no només no està en condicions de competir amb la seua tradició, sinó que fins i tot ha renunciat a ella voluntàriament.»

Ansprache von G.G.

«Només així podrem arribar a superar la frustració de l'arquitectura contemporània (...). Reconeixent els nostres límits i també les nostres necessitats (que es troben més enllà d'aquells límits): mirant com aprenents, com lúcids aprenents. I tornant a començar des d'ací. De manera que la comparació amb el passat, amb la tradició del nostre treball, esdevinga la nostra principal tasca. (...) La tradició ens ensenya, aconsella i mostra com hauria de ser el nostre treball.»

Ansprache von G.G.

Preguntes i respostes

«Cada arquitectura és, abans de tot, una resposta a un problema concret: òbviament el problema és sempre arquitectònic-constructiu. Allò que compta per a "qui fa" és el problema, no la resposta.»

Scegliersi dei maestri...

«(...) millor una resposta imperfecta, incompleta, potser fins i tot grotesca, però clara, que no una resposta ambígua (és a dir, substancialment inútil), encara que siga agradable i atraient.»

Ansprache von G.G.

Les ruïnes i el lloc

«El caràcter d'objecte mut, superflu —que ha conclòs la seua existència com a objecte pràctic— que assumeix la ruïna, la seua condició artificial —quasi abstracta— fa que els seus atributs més específics, com la solidesa, el grau d'acabament i fins i tot la seua autenticitat es convertesquen, de fet, en qüestions secundàries.»

Architettura, lingua morta

«El lloc, a través de les seues respostes, a través del que queda de la superposició de tantes respostes (la seua forma final), mostra els seus problemes, aquells als que ha donat solució i els que encara estan sense resoldre. Aquests problemes, encara més que les seues respostes, són la més preada herència que el lloc transmet al projecte. És a dir, el projecte haurà de plantejar-se tota aquesta gamma de problemes a més de tenir que afrontar, naturalment, aquells que sorgeixen de nou.»

La ricostruzione del luogo

Pati central de l'Almudí de Xàtiva, abans i després de les obres. Grassi / Portaceli 1983 (1984-1985)

GIORGIO GRASSI, arquitecte

És cert, això sí, que hi ha un tipus d'arquitectura que expressa millor tot això —la interrelació amb al món i els seus costums—, i d'altres que no es plantegen aquestes problemàtiques... de totes maneres, això darrer no és arquitectura *stricto sensu*, és una altra cosa. Però és que allò més bonic i més dolent de l'arquitectura és precisament això: que és una activitat totalment pràctica, que sempre ha de tenir una motivació tècnico-pràctica. No pots fer un projecte sense una raó precisa. Com més condicionat és el punt de partida d'un projecte, més atractiu em sembla, perquè està ja en marxa, es troba funcionant: són els mateixos condicionaments els que el fan marxar. Un projecte absolutament lliure d'aquests condicionaments seria difícilíssim, m'atreviria a dir que quasi impossible.

Però l'arquitectura utòpica renaixentista, la mateixa ciutat de Brasília... ¿no són exemples arquitectònics més exempts de condicionants previs, més lliures?

Ho semblen, sí. Però agafem les planxes de fustes de Piero della Francesca, per exemple. Són, diguem-ne, dibuixos de fantasia, però aquests dibuixos també representen la ciutat ideal renaixentista, que està construïda i que coneixem bé. La distància entre una cosa i altra és mínima, doncs. Tampoc, però, aquestes peces de fusta són massa importants per a l'arquitectura en general. De totes maneres, jo em trobe ben a prop de Piero della Francesca, en el sentit que Piero és l'ideòleg de la ciutat renaixentista. En les seues pintures hi ha molta arquitectura, cosa que és bastant comuna en el Renaixement: mira Rafael o da Vinci, per posar només dos exemples.

Vosté ha afirmat que cada arquitecte ha d'escollir els seus mestres. Schinkel n'és un dels seus. Però també ha aprofitat l'obra d'altres arquitectes, com ara Paul Schmitthenner, per a distanciar-se, per a afirmar-se en contra...

És que hi ha mestres que són sobretot un pretext: reflexionar sobre la seua obra m'ha servit per refermar la meua, encara que siga canviant-ne alguns preceptes.

Però els veritables mestres no te'ls pots llevar del davant, són més aviat ells els que t'utilitzen. Francesco de Giorgio és, per exemple, una de les figures que més m'interessen. És un arquitecte del qual quasi no se'n sap res, ni es pot afirmar amb seguretat quines són les seues obres. La majoria li són només atribuïdes. I m'interessa perquè ve a ser un símbol del que jo preconitze: que l'arquitectura no respon a la voluntat personalista de l'arquitecte, sinó que és l'expressió d'una línia de pensament més general i comuna, més social, diguem-ho així.

Vista del Teatre Romà de Sagunt, després de la seua restauració i rehabilitació.

*Grassi / Portaceli / Djardin / Meyer / Estellés 1985 - 1986
(1990 - 1993)*

Aleshores, l'activitat arquitectònica és, o hauria de ser, una pràctica compartida. De fet, ha treballat amb molts col·laboradors, cosa que no sol ser molt habitual...

Sí, sempre he treballat amb d'altres persones. I a més done classes. El meu treball en l'escola és exactament el mateix que faig a l'estudi: no hi ha fractura. I això note que no és gaire freqüent. Però és que el mínim que puc fer amb els meus estudiants és discutir amb ells els meus projectes de la mateixa manera que en discutim els seus, sota les mateixes condicions. No hi ha diferència entre una lliçó teòrica i la discussió d'un projecte qualsevol.

¿Però li agrada de discutir tots els projectes, tant els que s'han realitzat com els que no?

Sí, sí, per descomptat. Quan acabe un projecte, de seguida el pose en discussió. Jo he treballat molt en l'escola perquè no tenia res a fer. La meua generació té una experiència bastant tardana (de fet, hi ha una nota curiosa: jo mai no he fet res a Milà encara que hi tinc molts projectes des de fa ben bé vint-i-cinc anys). L'escola i la reflexió teòrica ens era, doncs, una obligada referència. Per això mateix, ara estic molt content de poder oferir als meus estudiants projectes, no només qüestions teòriques, pensaments o dibuixos. Jo he construït poquíssim i molts dels meus projectes han estat coneguts, sobretot, perquè han estat publicats.

Supose que el que vol tot arquitecte és construir. Però, la història de l'arquitectura està plena de projectes albats...

Sí, però és que hi ha molta diferència. Prenem Sagunt com a exemple. Es tracta d'un projecte que ha estat publicat i debatut prolixament abans del seu enllestiment. Ha esdevingut fins i tot un projecte provocatiu, quan jo mai no havia pretès això. Però mentre que revistes especialitzades, com ara *Arquitectura viva*, parlaven positivament del projecte, tot considerant-lo una mostra d'arquitectura avançada beneficiosa per al conjunt de l'arquitectura espanyola, la majoria de la gent o dels mitjans no especialitzats, per dir-los d'alguna manera, no han pres a consideració la problemàtica que plantejava el teatre romà de Sagunt. I molt menys, per descomptat, anaven a prendre en consideració les solucions que jo aportava. Vull dir, és clar, que cal discutir les coses en el terreny

propi de l'arquitectura, no mediatitzades per interessos polítics extrarquitectònics. Però és que ara, que està construït, em sembla encara molt més necessari que quan només era un projecte. Poden, si volen, ensulsiar-lo, però no el podran esborrar ja de l'experiència arquitectònica general. I això és el que importa.

I supose també que la relació de l'arquitecte amb la seua societat es fa més palesa quan es construeix, no quan els projectes moren als plànols...

— És clar, sí. L'arquitectura és sobretot i abans de tot construir. Els projectes no són suficients. La relació de l'arquitectura amb la societat pren forma, només, quan aquesta rep un cop, un cop en forma d'edifici, de constructe. Perquè, ¿a qui li interessa l'arquitectura teòrica? Tampoc la pràctica, és clar, però almenys en la pràctica l'edifici pot ser un argument de discussió, una cosa que pren forma en les converses diàries, ni que siga al nivell de gustos. De totes formes, trobe que el nivell cultural general és més aviat baix, pobre. La gent no té cap criteri, o pitjor, no veu la necessitat de tenir cap criteri. Està totalment despistada.

Finalment, senyor Grassi, ¿què vol dir això que la seua arquitectura és didàctica?

Bé! Jo done classes de composició als estudiants doctorands, que estan fent el projecte de final de carrera, i al mateix temps projecte i construesc. Arquitectura didàctica? Per a mi, només són dues cares de la mateixa moneda. A més a més, jo no he creat cap escola, parlant en sentit estilístic. No tinc epígons, però sí que compartesc les meues idees amb un grup de gent que tenim uns criteris semblants. De totes maneres, he de confessar que jo tampoc entenc massa bé això de l'arquitectura didàctica.